

¹Горнштейн Т. Философия Н.Гарьмана. – Л., 1969. – С.229; ²Элиаде М. Космос и история. – М., 1987. – С.32-33; ³Там само. – С.38-42; ⁴Огибелин Б. Структура мифологических текстов “Ригведы”. – М., 1968. – С. 13; ⁵Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1986. – Т. I. – С.547; ⁶Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб. – Т. I. – С.738; ⁷Афанасьев. Древо жизни. – М., 1982. – С.215; ⁸Огибелин Б. Структура мифологических текстов “Ригведы”. – М., 1968. – С.61; ⁹Там само. – С.63; ¹⁰Топоров В. О космологических источниках раннеисторических описаний // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1973. – VI. – С.120-123; ¹¹Афанасьев. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1967. – С.478; ¹²Всесвіт. – 1996. – № 4. – С.177; ¹³Афанасьев. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1967. – С.178.

Чеканов В. (Україна)

ПИТАННЯ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ Т.Д.ФЛОРИНСЬКОГО (1854-1919)

Питання етнічної історії слов'янських народів періоду раннього середньовіччя займали велике місце в творчості вітчизняних медієвістів кінця XIX ст. Зростанню їхньої уваги до цієї проблематики сприяло національне відродження слов'ян, що перебували на той час під владою Австро-Угорщини та Туреччини. Особливе забарвлення цьому процесу надавало те, що активізація славістичних студій відбувалася у взаємозв'язку з піднесенням вітчизняної візантиністики.

З початку 70-х рр. XIX ст. вітчизняне візантинознавство, що пожвавилось ще у передреформенні роки у зв'язку зі слов'янофільською полемікою та Кримською війною, вступило в період розквіту, що тривав до кінця XIX ст. Одним з вагомих факторів, котрий його обумовив, стала урядова підтримка, викликана тим, що російські візантиністи значну увагу приділяли православ'ю як морально-політичному фактору¹. Найбільш видатними представниками його стали В.Г.Васильєвський (1838-1899) та Ф.І.Успенський (1845-1928), перший з яких став у 1890 р. редактором часопису “Византийский временник”, а другий 1895 р. ініціював заснування Російського археологічного інституту в Константинополі і став його постійним директором.

Вагомий внесок у дослідження історії Візантії зробив професор Київського університету Тимофій Дмитрович Флоринський (1854-1919), діяльність якого відрізнялася багатогранністю та комплексністю підходу. Визначний історик-візантиніст, Т.Д.Флоринський зарекомендував себе насамперед як історик середньовічних Сербії та Болгарії та як лінгвіст слов'янських мов. Він опублікував низку лінгвістичних праць, найбільш помітною з яких став двотомний підручник “Лекції зі слов'янського мовознавства”, виданий у Києві у 1895 та 1897 рр. Перший том було присвячено загальному вступу та нарису південно-західних слов'янських мов, а другий – огляду північно-західних мов. Перший його том було відмічено Ломоносівською премією, другий – премією імені Котляревського. Т.Флоринський поставив перед собою мету створити навчальний посібник для студентів-філологів і водночас підбити підсумки усього процесу сучасного студіювання зарубіжних слов'янських мов. Слід зазначити, що багато славістів того часу видавали власні університетські курси зі слов'янських мов. Однак, за визнанням пізніших вітчизняних істориків, саме курс лекцій Т.Флоринського заслуговує серед них найвищої оцінки. Перш за все, в них було значно розширене коло питань, що розглядалися: багато уваги приділено словацькій та кашубській мовам, вперше зроблений детальний та систематизований опис полабської і особливо серболужицької мов. Хоча підручник Флоринського і не став порівняльною граматикую слов'янських мов, однак елемент порівняння в ньому значно сильніший за аналогічні праці його попередників. Його лекції являли собою ретельно виконані корисні для свого часу узагальнюючі нариси, за якими готувалося до іспитів не одне покоління славістів².

Постійно слідкуючи за розвитком науки, Т.Д.Флоринський 1883 р. впровадив у “Киевских университетских известиях” бібліографічні огляди, що спершу друкувалися під різними

назвами, а з 1891 р. - як "Критико-библиографический обзор трудов и изданий по славяноведению". До 1913 р. вийшло 16 випусків, які склали 2 томи. Тільки з 1894 по 1905 р. було відрецензовано понад 150 робіт. Крім нових книг вчений розглядав і найважливіші статті з наукової періодики. На першому місці тут завжди стояла історія слов'ян, потім історія слов'янських мов і, нарешті, історія літератури. Відгуки Флоринського являли собою не тільки прояв широти інтересів науковця, але і були вагомим внеском у слов'янознавство та історіографію.

1880-1882 рр. Т.Д.Флоринський, котрий закінчив 1876 р. Петербурзький університет і у той період працював ще в Петербурзі, читав лекції з історії слов'ян на Вищих жіночих курсах. У грудні 1881 р. він захистив магістерську дисертацію по відділенню слов'янської філології на тему «Південні слов'яни та Візантія у другій чверті XIV ст.», 20 грудня був затверджений у званні магістра, а у лютому 1882 р. Рада Київського університету обрала його доцентом по кафедрі слов'янської філології. У Києві Т.Д.Флоринський став викладати слов'янські мови та літератури, приділяючи при цьому особливу увагу викладанню історії слов'ян. За університетським статутом 1884 р. цей предмет на історико-філологічних відділеннях став обов'язковим. Про погляди вченого, що він їх збирався нести у київську студентську аудиторію, свідчить текст його вступної лекції, опублікованої в "Университетских известиях", з якого видно, що позиція Флоринського формувалася в значній мірі під впливом московських слов'янофілів-панславистів: він всіляко ідеалізував греко-слов'янський світ, протиставляючи його романо-германському.

Відомості про науково-педагогічну діяльність вченого можна знайти у протоколах засідань Ради університету з фондів Державного Архіву м. Києва (ДАК). Так, у протоколі засідання 9 вересня 1902 р. можна прочитати про прохання 8 студентів історико-філологічного факультету відкрити гурток слов'янознавства під керівництвом Флоринського. 23 вересня Рада дозволила утворення гуртку і затвердила його статут. Слід зазначити, що Т.Флоринський читав по своїй кафедрі 8 годин на тиждень, а за особливим дорученням факультету – ще 2 години на тиждень читав курс російської діалектології по кафедрі російської мови та словесності. З документів видно також, що Флоринський давав відгуки про заняття кандидатів, які готувалися до іспиту на професорське звання по слов'янській філології³.

Судячи з того, що вже в перший рік роботи він отримав змогу поїхати у закордонне відрядження в Болгарію, Сербію, Хорватію, Моравію, Угорщину і Галичину, в університеті з розумінням поставилися до його студій. І далі візантиністику він завжди розглядав з позицій історії слов'ян. У 1910 р. Т.Д.Флоринський брав участь у слов'янському з'їзді у Софії. Це відіграло важливу роль у формуванні напрямку досліджень вченого, в доробку якого після цього славістика зайняла провідне місце. Ще магістерська дисертація науковця була присвячена славістичній темі, а саме, утворенню Сербської держави. Основну увагу автором було приділено періоду правління царя Стефана Душана (1331-1359). Процес державотворення за його часів Т.Флоринський характеризував як хронологічно останню, але найширшу за задумом спробу створити на Південному Сході Європи сильну слов'янську державу на місці Візантії, котра розсипалася тоді буквально на очах. Першими такими спробами він називав антивізантійські акції Болгарії у X та XIII ст. Сербські завоювання, спрямовані на Південний Схід, призвели до ознайомлення з візантизмом, однак, як слушно зазначав вчений, ще більше цьому сприяла церква, представники котрої або були греками, або отримали грецьку освіту. Флоринський висловив побажання, щоб у майбутньому з'явилася праця про візантійські впливи на освіту та побут сербів, хоча і сумнівався, що це можливо у найближчі часи, оскільки потрібно зробити великий обсяг підготовчої роботи.

Характеризуючи зовнішню політику Душана, Т.Д.Флоринський відмічав, що той брав участь у тогочасних візантійських громадянських війнах то на одному, то на іншому боці, і наводив детальну аргументацію на підтвердження цього за даними наративних джерел. При цьому Душан, зрозуміло, переслідував власні цілі. Оскільки найважливішим для нього було не впустити шанс втрутитися у візантійські справи, він підтримував у конфлікті обидві сторони⁴.

За Флоринським, метою Душана був не царський вінець, а Константинополь. Візантійський історик Никифор Григора так і пояснював факт прийняття Душаном титулу царя греків. Проте

для захоплення Константинополя йому знадобився флот, він попросив про альянс Венецію, однак там не менш за нього мріяли про Константинополь. В цьому знайшла свій вираз недалекоглядність царя. Описуючи ці події, вчений спеціально приділив увагу аналізу дипломатичних зносин з Венецією. Результат зусиль Душана вчений характеризував так: замість Греко-Сербського царства утворилося тільки Сербське. Щоправда сербський Троношський літописець помістив вигадку про те, як Душан нібито вже підступив під Царгород і йому вже відіслали ключі від міста, однак смерть стала йому на перешкоді⁵.

Т.Д.Флоринський наголошував на нерозривності слов'янсько-візантійських зв'язків. Симпатії його при цьому належали не стільки грекам, скільки слов'янам. Так, аналізуючи зміст ранньої болгарської правової пам'ятки "Закон судний людем" у розвідці "Найдавніші пам'ятки болгарського права", опублікованій у 1904 р. в збірнику на честь Владимирського-Буданова, він стверджував, що вона не тільки не була компіляцією з візантійського права, як твердили західні історики, але й доходив висновку, що "Еклога" імператорів Лева та Константина, яку доти вважали джерелом болгарського кодексу, сама явно була створена під впливом слов'янського звичаєвого права⁶. Флоринський розглядав у контексті історії південних слов'ян також нові публікації джерел на Заході, зокрема, видання дипломатарію з документами венеціанського архіву, матеріали якого обіймали 1300-1350 рр., тобто, проливали світло на обставини, за яких у Європі з'явилися турки і пояснювали, чому з самого початку не було зупинене зростання Османської держави. Головним змістом подій того часу Флоринський вважав протистояння культур латинян (що агресивно виборювали не лише політичну владу над візантійськими землями, але й нав'язували там свою віру) і греків (позицію яких Флоринський трактував як суто захисну). Могутність турок, на його думку, непомітно зросла саме під час цієї боротьби. Заради спротиву латинянам візантійці часто полишали без уваги свої малоазійські провінції⁷.

У Києві 1888 р. був виданий його головний доробок "Пам'ятки законодавчої діяльності Душана, царя сербів и греків", що базувався на матеріалах архівів Сербії, Хорватії та Болгарії, котрі він першим ввів у науковий обіг. Т.Д.Флоринський дійшов висновку, що Душан обнародував повне зведення сербських законів, однією з рівнозначних частин котрого (а не основною частиною, як вважалося раніше) став так званий Законник, у головних своїх деталях навіяний візантійськими правовими джерелами: алфавітною Сінтагмою Матвія Властаря Солунського та "Законом царя Юстиніана". Сам факт сусідства цих компіляцій у сербському кодексі Т.Флоринський вважав не випадковим. Він також дотримувався думки, що введення цих компіляцій в текст було санкціоноване самим Душаном на соборі 1349 р. Флоринський називав їх головним підґрунтям сербського кодексу, бо в рукописі вони займають перше місце, а сам Законник Душана прислужився лише як додаток до візантійських законів. У ньому часто зустрічаються посилання на "закон светих отец", які вчений відніс до Сінтагми; більш того, всі три складові частини кодексу поєднані так тісно, що більш пізні переписувачі легко переміщували їхні статті з розділу у розділ.

Далі Т.Д.Флоринський приділив увагу аналізу характеру цих компіляцій. Він дійшов висновку, що сербський список свідчить про значну вибірковість запозичень з візантійських оригіналів: з 303 розділів Сінтагми серби зовсім не використали 115. Науковець припускав, що така скорочена Сінтагма виконувала роль сербського Законника так само як і власне Законник. Зовні їхній зв'язок можна помітити з рукописів, внутрішня ж слідує з того, що сам Законник є неповним та уривчастим, а тому не міг би функціонувати як повноцінне зведення найважливіших законів держави. Таку його неповноту Т.Флоринський пояснював тим, що Законник було задумано як доповнення Сінтагми. Пояснювати ж його фрагментарність тим, що під час його створення, ймовірно, продовжувало діяти звичаєве право, неможливо, оскільки лишається незрозумілим, чому кари за деякі злочини увійшли до складу Законнику, а за інші, рівнозначні, – ні. Крім того, незрозумілою лишається його безсистемність. Однак, якщо розглядати Законник як додаток до Сінтагми з питань приватного права і проблем місцевого походження, що не могли бути розглянутими у візантійському праві, то все встає на свої місце.

Останню частину монографії Т.Д.Флоринський присвятив розгляду "Закону Юстиніана". Історик провів постатейний аналіз пам'ятки, шукаючи її паралелі з візантійськими правовими збірками – Землеробським законом, Еклогою Лева та Константина, Прохіроном, Василіками

тощо. Вчений висловив думку, що прототип цієї пам'ятки з'явився у Сербії ще в XIII ст. як перша збірка візантійських законів, підготовлених до вжитку в цій країні, і охарактеризував пам'ятку як живе свідчення практичного значення візантійського права у сербів в більш ранню епоху. Доводячи це твердження, Флоринський використав результати студій іншого вченого – Губе, який підкреслював, що вжиті у пам'ятці грецькі слова “прікія”, “номік”, “діатаксія” свідчать про більшу давність джерела, оскільки у XIV ст. у сербів вже існувала власна термінологія для позначення цих правових явищ⁸. Таким чином, науковцю вдалося дійти важливих висновків з проблем історії утворення Сербської держави.

У слов'янознавстві Т.Д.Флоринський також не залишався осторонь проблем дослідження Візантії. Він активно полемізував з приводу свідчень Константина Порфірородного про ранній етап історії слов'ян. Цій проблемі вчений присвятив свою працю “Константин Порфірородний як письменник про південних слов'ян перед судом новітньої критики”, що вийшла друком у “Журнале Министерства народного просвещения”. Флоринський наголошував на тому, що без Порфірородного не може обійтися жодний історик стародавніх слов'ян. Однак існувала необхідність ретельного дослідження його доробку, оскільки низка вчених, зокрема, Шафарик, висловилися щодо відомостей Константина різко негативно. Це підхопили голова Загребської Академії Наук Ф.Рачкий та відомий болгарський історик професор М.Дрінов. Вони обстоювали думку про неточність інформації Порфірородного.

Так, Ф.Рачкий вважав, що серби і хорвати самі відвоювали для себе далматинське узбережжя у VI ст., хоча, якщо вірити Константину, туди їх покликав візантійський імператор з метою створення північного рубежу проти аварів. Недовіру Рачкого до цієї інформації Константина Т.Флоринський пояснював тим, що той в іншому місці тексту (у 29 розділі) змішує аварів зі слов'янами. Однак сам Флоринський на констатації тут явної плутанини не зупинився, а дослідив інші відомості письменника про слов'ян і дійшов висновку, що в усьому Константин проявляє себе дуже добре обізнаним на слов'янах. Тому про інформацію 29 розділу Флоринський трактував як чиясь сторонню помилку: чи джерела, що ним користувався Константин, чи пізнішого переписувача. На думку Т.Флоринського, про це свідчило використання у тексті слів «вищезгаданий» і «названий», котрі відносилися до авар-слов'ян у тій частині 29 розділу, де йшлося про завоювання Далмації. Ця обмовка, на думку Флоринського, нібито приховувала чиясь бажання відвернути увагу читача від певного здивування, що бентежила того, хто зробив поправки. А саме, Флоринський звернув увагу на те, що аварів було змішано зі слов'янами тільки на початку розділу, а в кінці його - вже ні, і мова там іде геть про інші речі. Неосвічений переписувач міг подумати, що весь розділ присвячений одній події, а тому і подолав уявну суперечність, поєднавши два народи в один. Відомості про аварське завоювання Флоринський ставив у прямий зв'язок з подіями 626 р. і трактував їх як помсту за невдачу під час облоги Константинополю.

Полемізуючи з Ф.Рачким, Т.Д.Флоринський наводив нарис історії заселення Далмації різними народами, і доходив висновку, що слов'яни перебували у Далмації та Іллірику задовго до сербів та хорватів, тобто, Порфірородний правий. Те ж саме він стверджував щодо їхньої прабатьківщини - землі Білих Сербів та Білих Хорватів, про яких згадує Нестор, а Порфірородний пише, що вони сплачували данину руським: на думку Флоринського, про це говорить факт тотожності багатьох географічних назв Закарпаття та Іллірика - притоку Бугу Цетіни з містом Цетіне у Далмації; річок Сан в Галичині та Сани в Боснії. Він наголошував також на тому, що у сербськохорватській мові існує багато слів, тотожних литовським (Порфірородний називав білих сербів та хорватів язичниками, а моравські слов'яни у той час вже були охрещені - з цього він робив висновок, що вони ближчі до полабських та привіслінських, і наводив на користь цього аргументу інформацію Порфірородного про те, що ці народи мешкали у якійсь землі, назва якої “Боїки”. Щодо визначення її місцезнаходження, Т.Д.Флоринський цілковито погоджувався з Шафариком - це прикарпатські бойки. У той же час Рачкий зв'язував цю назву зі стародавнім племенем бойів, однак Флоринський заперечував це через те, що місця розселення цих бойів лежали набагато західніше за терени, що їх Нестор назвав прабатьківщиною слов'ян⁹.

Т.Д.Флоринському був притаманний погляд на слов'янознавство не лише як на окрему

дисципліну, а як на таку, що перебувала у тісному зв'язку з іншими, зокрема, з археологією, що слугувала в даному випадку постачальницею епіграфічних джерел для славістики. Так, на VI Археологічному з'їзді в Одесі у 1884 р. Флоринським було прочитано доповідь про археологічні розкопки у Болгарії (Ф.І.Успенський на цьому ж заході читав про збереження елементів слов'янського права у візантійському законодавстві). А після того, як 1898 р. в Македонії було відшукано напис царя Самуїла з 993 р., в науковому обігу з'явилася надзвичайна кількість присвячених цій сенсаційній знахідці розвідок. Т.Д.Флоринський 1900 р. також видав статтю "Кілька зауважень про напис царя Самуїла", в якій проявив себе досвідченим філологом.

Отже, діяльність Т.Д.Флоринського визначила важливий етап розвитку славістики та візантиністики в стінах університету св. Володимира, що збігався з розквітом вітчизняної візантиністики у цілому. Характерними рисами його стали перехід до вивчення минулого окремих слов'янських народів, розгляду історії Візантії у ширшому контексті, що охоплював слов'янське середньовіччя, а також прилучення до наукової полеміки з закордонними вченими. Історичні розвідки Флоринського були, як правило, засновані на великому джерельному матеріалі і, як правило, висвітлювали ще не відомі до нього проблеми південнослов'янської історії. На відміну від вчених слов'янських країн, він засновував свій підхід не на патріотичній, державницькій позиції, а на даних джерел, переважно візантійських за походженням. Фактичні дані і деякі авторські висновки, що містилися в його працях, не втратили свого значення ще й століттям пізніше.

¹Очерки истории исторической науки в СССР. – М., 1960. – Т. 2 – С.508; ²Славяноведение в дореволюционной России. – М., 1980. – С. 279-280; ³Державний архів м. Києва (ДАК). – Ф.16. – Оп. 465. – Од. зб. 308. – Арк. 61,64,91; ⁴Там само. – Од. зб. 308. – Арк. 1, 36; ⁵Флоринский Т. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века. – СПб., 1882. – С. 31-32, 75-86, 141-143, 207; ⁶Славяноведение в дореволюционной России. – М., 1980. – С. 208-210, 245; ⁷Флоринский Т. Политическая и культурная борьба на греческом Востоке в первой половине XIV века. – Киев, 1983. – С. 3-15, 62; ⁸Флоринский П. Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков. – К., 1888. – С. 285-295, 329, 440-490; ⁹Флоринский Т. Константин Порфирородный как писатель о южных славянах перед судом новейшей критики // ЖМНП. – 1981. – № 3. – С. 308-321.

Шевченко Н. (Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНІ ПІДВАЛИНИ ОЛЬСТЕРСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Наприкінці ХХ ст. Європа гостро зіткнулась з міжобщинними та міжетнічними конфліктами, пов'язаними з процесами економічної, політичної та культурної трансформації на посткомуністичному просторі. Однак проблема міжетнічних взаємин хвилює і такі зовні благополучні європейські країни, як Бельгія, Іспанія, а особливо Великобританія, де конфлікт між етнічними общинами Ольстеру не вщухає вже не одне століття.

В даній статті автор робить спробу прослідкувати шляхи формування етнічного складу населення Північної Ірландії, показати етнографічні та лінгвістичні особливості трьох основних груп населення регіону: ірландців, шотландців та англійців, торкнутися проблеми їх національної свідомості. Ці питання, на нашу думку, мають важливе значення для розуміння сучасної ольстерської кризи.

Територія сьгоднішнього Ольстеру, який включено до складу Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії, за договором 1921 р. складає лише частину історичної провінції Ольстер – 6 із 9 графств¹. Сама назва *Ulster* походить від гельського терміну *Coiced Ulad* і означає буквально *Королівство Улад*, яке займало до II-III ст. всю північну частину острова. Вважається, що творцями його були нащадки кельтських поселенців, які у VIII-II ст. до н.е. кількома хвилями сунули на Британські острови². Сліди римського перебування в